

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMİRİ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Havva AŞI

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
Samsun/TÜRKİYE
21280423@stu.omu.edu.tr

ORCID

Doç. Dr. Muhammed İkbâl GÜLER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Samsun/TÜRKİYE
mikbalguler@outlook.com

ORCID

**MİLLET KÜTÜPHANESİ ALİ
EMİRİ MANZUM
KOLEKSİYONU'NDAKİ
TÜRKÇE DİVÂNLARDA YER
ALAN ALİ EMİRİ'YE AİT
KUYÛDÂT**

RECORDS OF ALI EMIRI IN THE
TURKISH DIVANS IN THE ALI
EMIRI POETRY COLLECTION OF
THE NATIONAL LIBRARY

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 29.06.2024
Kabul Tarihi: 10.09.2024
Yayınlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 29.06.2024
Accepted Date: 10.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Aşı, Havva - Güler, Muhammed İkbâl. "Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki Türkçe Dîvânlarda Yer Alan Ali Emîrî'ye Ait Kuyûdât". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 265-289.

Aşı, Havva - Güler, Muhammed İkbâl. "Records of Ali Emiri in the Turkish Divans in the Ali Emiri Poetry Collection of the National Library". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 265-289.

10.28981/hikmet.1507009

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMİRİ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Havva AŞI

Doç. Dr. Muhammed İkbâl GÜLER

**MİLLET KÜTÜPHANESİ ALİ EMİRİ MANZUM KOLEKSİYONU'NDAKİ TÜRKÇE
DİVÂNLARDA YER ALAN ALİ EMİRİ'YE AİT KUYÛDÂT**

RECORDS OF ALI EMIRI IN THE TURKISH DIVANS IN THE ALI EMIRI POETRY
COLLECTION OF THE NATIONAL LIBRARY

ÖZ

Yazma eserler, ana metni ve üzerine yazılan metin dışı kayıtlarıyla Osmanlı okuma kültürünü günümüze taşıyan önemli kaynaklardır. Bu bağlamda yazma eserlerin içinde yer alan metinle birlikte üzerine yazılan metin dışı kayıtların da her birinin ayrı ayrı incelenmesi gerekir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Veri Tabanı'nda Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'nda 1.966 eser mevcuttur. Bu eserlerin 370'i Türkçe yazma divânlardan oluşmaktadır. Padişah ve şehzâde divânları, müellif hattı nüshalar ve doğrudan Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş nüshaları da içinde barındıran bu koleksiyon, kuyûdât bakımından da zengin bir içeriğe sahiptir. Koleksiyonda temellük kaydı, istinsâh kaydı, fevâid kaydı, mübâyaa kaydı, mühür, manzume, dua ve tanımlanamayan birçok kayıtlarla birlikte doğrudan Ali Emîrî tarafından eklenmiş kayıtlar da tespit edilmiştir. Araştırma sürecinde Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'nda yer alan Türkçe divânlardaki metin dışı bütün kayıtlar üzerine inceleme yapılmış; fakat bu çalışmada sadece Ali Emîrî tarafından Türkçe yazma divânların muhtelif sayfalarına eklenen kayıtlar değerlendirilmiştir. Kurduğu kütüphaneyle Türk dili, tarihi ve edebiyatına önemli hizmetler sunan Ali Emîrî, kütüphanesindeki kitaplara eklediği kayıtlarla da günümüze farklı alanlarda bilgi aktarmıştır. Çalışmada Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki Türkçe divânlar örneğiyle Osmanlı'nın son dönemlerinde okuma kültürünü ve bu kültürün bir yansıması olan metin dışı kayıtların içerik zenginliğini göstermek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: El Yazması, Ali Emîrî, Koleksiyon, Divân, Kuyûdât.

ABSTRACT

Manuscripts, with their main text and extra-textual records, are important sources that carry the Ottoman reading culture to the present day. In this context, each of the extra-textual records written on it and the text in the manuscripts must be examined separately. There are 1.966 works in the Millet Library Ali Emîrî Poetry Collection in the Manuscripts Database of the Turkish Manuscripts Association. Three hundred seventy of these works consist of divâns written in Turkish. This collection, which includes the sultan's and prince's divâns, author-line copies, and copies directly copied by Ali Emîrî, also has rich content regarding records. Records added directly by Ali Emîrî, along with ownership records, copying records, valuable records, purchase records, seals, verses, prayers, and many unidentified records, were also identified in the collection. All extra-textual records in the Turkish divâns of Ali Emîrî's Poetry Collection were examined during the research process. Still, in this study, only the records added to various pages of the written Turkish divâns by Ali Emîrî were evaluated. Ali Emîrî, who provided essential services to the Turkish language, history, and literature with the library he founded, has conveyed information in different fields to the present day with the records he added to the books in his library. In the study is intended to reveal the reading culture in the last periods of the Ottoman and the content richness of extra-textual records that reflect this culture, with the example of Ali Emîrî Poetry Collection Turkish divâns.

Keywords: The Manuscript, Ali Emîrî, Collection, Divân, Records.

Giriş

Ey gören bu şerhi ta'yîb eyleme

Gün olur ki bâis-i rahmet olur¹

Genelde Osmanlı kültürünü, özelde ise Osmanlı okuma kültürünü günümüze taşıyan temel kaynaklardan biri yazma eserlerdir. Metin içi ve metin dışı anlamlı parçaları içinde saklayan bu eserler, muhtelif sâiklerle biriktirilmiş ve tevârüs yoluyla nesilden nesile aktarılmıştır. Günümüzde kütüphanelerde muhafaza edilen birçok yazma eserin varlığı, genellikle bu koleksiyonlara dayanmaktadır. Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa (ö. 1676), Şehit Ali Paşa (ö. 1716), Veliyüddin Cârullah Efendi (ö. 1738), Defterdar Âtîf Efendi (ö. 1742), Tavukçubaşı Damadı Reîsülküttap Mustafa Efendi (ö. 1749), Sadrazam Koca Râgıb Paşa (ö. 1763), Reîsülküttap Kayserili Mehmed Râşid Efendi (ö. 1798), Reîsülküttap Mehmed Emin Vahîd Paşa (ö. 1828), Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi (ö. 1848), Reşit Efendi (Abdurreşîd Mehmed b. Feyzuddin Sünbül b. Abdulmennân, ö. 1858), Bozcaadalı Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa (ö. 1903) ve Ali Emîrî (ö. 1924) yazma eser koleksiyonu olan kişilerdendir.

Ali Emîrî; Osmanlı'nın son döneminde yaşamış Türk tarihi ve edebiyat tarihi araştırmacısı, kütüphaneci, yazar, şair, biyografya ve bibliyografya âlimi olarak nitelendirilir (Çelik, 2007, 12). Hayatı boyunca kitap toplayan Ali Emîrî, 1857'de Diyarbakır'da doğmuş; ilk mektebini buradaki Sülûkiyye Medresesi'nde tamamlamıştır. Babası, şair Sâim Seyyid Mehmed Emîrî Çelebi'nin torunlarından Seyyid Mehmed Şerif Efendi'dir (Tayşi, 1989, 390). 1914'te *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü bularak Türk dünyasına kazandıran Ali Emîrî, 1916'da biriktirdiği kitaplarla Millet Kütüphanesini kurmuş; 1924'te İstanbul'da vefat etmiştir (Işın, 2010, 389).

Ali Emîrî; Osmanlı tarihleri, padişah dîvânları, şuarâ tezkireleri ve fermanlardan oluşan ve çoğu tek nüsha olan 16.000 cilt kitabını ismini kendisinin verdiği Millet Kütüphanesine bağışlamış; 17 Nisan 1916'da açılan bu kütüphanede ölene kadar nâzırlık görevi yapmıştır (Tayşi - Ülker, 2020, 71). Faruk K. Timurtaş'a göre o, kitabı sadece merak dolayısıyla toplayan bir kitapsever değildir. Kitaptan iyi anlayan bir uzman, kütüphaneci ve bibliyografıdır (Timurtaş, 1979, 115). Onun kitap okuma sevgisi kendi sözleriyle şöyle özetlenebilir: "*Târihler mutâla'asına dahi öyle bir meslek-i ciddiyâne ile sarf-ı evkât eyledim ki, hâb u râhatı ve uykuyu gâ'ib ettim. Lanba*

¹ Ali Emîrî imzalı mübâyaa kaydının altında yazılı olan bu beyit, *Vehbî Dîvânı*'nın (AEmnz497) sonunda 198b sayfasında yer almaktadır. Ali Emîrî'ye dair yapılan çalışmalarda Manzum Koleksiyonu'ndaki eserlerin koleksiyon numaraları "AE Manzum 227", "AE MNZ 37", "A. E. Manzum 202" gibi farklı biçimlerde kullanılmış olsa da bu makalede örnek olarak gösterilen dîvânların koleksiyon numaraları, araştırmacıların bu eserlere kolaylıkla ulaşmaları amacıyla kütüphane kayıtlarında verilen biçimde (AEmnz497) kullanılmıştır. Ayrıca dîvânların sayfa numaraları yazma eserlerin yaprak tavsif biçimi esas alınarak metnin başladığı yaprağın ön yüzü "a", arka yüzü "b" ile gösterilmek suretiyle numaralandırılmış; vikâyelerin gösteriminde ise ön vikâye için "öv", arka vikâye için "av", zahriye için "zh" kısaltması kullanılmıştır.

kenarında kitâb mutâla'a ederken sabâh olmak defe'âtle vâki' oldu. Uyusam kimse yanımda yatamazdı. Okuduğum kitâpları sûret-i 'alenî ile tekrâr edermişim" (Kadıoğlu, 2018, 94).²

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Veri Tabanı'nda Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'nda 1.966 eser (matbu, yazma) kayıtlıdır. Bu eserlerden 552'si dîvânlardan oluşmaktadır. Türkçe (534), Farsça (11), Çağatayca (3) ve Arapça (1) dîvânların 382'si yazma, 170'i ise matbudur. Ayrıca hâlihazırda mezkûr Türkçe yazma dîvânların 369'unun görüntüsü veri tabanında bulunmaktadır. Çalışmada da Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'nda yer alan bu 369 Türkçe yazma dîvân³ kuyûdât bakımından incelenmiştir.

Yazma ya da *el yazması*; bir hattat, müellif veya müstensihin kaleminden çıkmış eserlerin genel adıdır (Ece, 2015, 236). Kütüphanelerde doğrudan müellif tarafından yazılmış eserlerle birlikte bu eserlerin farklı kişiler tarafından ve farklı zamanlarda çoğaltılmış nüshalarının da kayıtlı olduğu görülür. Bu bağlamda mütâlaa edilmek, okunmak, okutulmak, satılmak gibi sebeplerle müstensihler tarafından çoğaltılan yazmalar, *nüsha* olarak kabul edilir⁴ (Arslan, 2020, 21-22). Yazma eserlerin sadece ana metinlerinin değil metin dışı kayıtlarının da önemli bilgiler içerdiğini söylemek mümkündür. Daha çok zahriyelerde ve eserin sonunda yer alan bu kayıtlar, yazılış sebeplerine göre ferağ, temellük, kıraat, semâ, icâzet, vakıf, mukabele, mütâlâa, mübâyaa, fevâid gibi farklı şekillerde adlandırılmıştır.

Son dönemlerde gerek müellif hattı eserlerin gerekse çoğaltılmış nüshaların muhtevaları ile birlikte metin dışı kayıtlarının da incelendiği görülmektedir. *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak* (Arslan, 2020), *Osmanlı Kitap Koleksiyonları ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras* (Artan - Aynur, 2022), *Osmanlı Kitap Kültürü Cârullah Efendi ve Derkenar Notları* (Açıl, 2020) bu konudaki önemli çalışmalardandır. Arslan, çalışmasında yazma eser ve nüsha farkına dikkat çekerek istinsâh kayıtlarının tanımı, işlevi, istinsâh kaydının yapısal analizi, nüsha çoğaltma eyleminin bittiğini gösteren "istinsâh fiilleri" gibi hususları İznik Medresesi-Süleymaniye Medreseleri çerçevesinde (Arslan, 2020) kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Açıl'ın editörlüğünü yaptığı çalışmada ise Cârullah Efendi Koleksiyonu'ndaki bütün eserlerin derkenar notları incelenmiş; derkenar notlarının kitap kültürü çalışmalarında önemli veriler sunabileceği ortaya konulmuştur (Açıl, 2020). Bu bağlamda incelenen derkenar notlarının tefsir, fıkıh, kelim, tasavvuf, dil,

² Ali Emîrî'nin kütüphaneciliğine dair ayrıntılı bilgi için bk. İdris Kadıoğlu, *Ali Emîrî Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri Dizisi-578, Ankara 2018.

³ Araştırmaya konu olan Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki 369 Türkçe dîvâna Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Veri Tabanı üzerinden ulaşılmıştır. İlgili eserler için bk. <https://portal.yek.gov.tr/>

⁴ Eser-nüsha terimlerine dair yapılan açıklamalar, her ne kadar malumu ilam kabiline olsa da çalışma boyunca kullanılan ilgili terimlere dair kısa bir izah ihtiyacı duyulmuştur.

edebiyat, tarih, mantık, matematik, felsefe gibi alanlara katkısı, kitapta somut olarak görülmektedir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yazma Eserler Merkezi ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) iş birliğinde, TÜBİTAK'ın da desteğiyle 16-18 Mayıs 2024 tarihinde “Kuyûdât: Yazma Eserlerde Bireysel ve Toplumsal Hafızaya Dair İzler” sempozyumu⁵ düzenlenmiştir. Sempozyumda “derkenar kayıtlarının metne aidiyeti”, “eylem temelli bir kuyûdât tasnifi”, “kuyûdâtın biyografi yazımındaki önemi” gibi kuyûdâtın kapsam ve önemini gösteren konular tartışılmıştır.

Bu çalışmada ise Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki Türkçe dîvânlarda yer alan Ali Emîrî'ye ait kuyûdât üzerine bir inceleme yapılmıştır. İncelenen el yazmalarındaki kuyûdâtın kimisi doğrudan Ali Emîrî imzası taşıırken kimisi de Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş nüshalarda yer almaktadır. Çalışmada öncelikle Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshalardaki kuyûdâtın Ali Emîrî'ye aidiyeti tartışılmıştır. Zira incelenen dîvân nüshaları içerisinde Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshalarda herhangi bir istinsâh kaydına rastlanmamıştır. Lâkin kimi nüshaların içerisinde yer alan Ali Emîrî imzalı kayıtlar, ilgili nüshanın Ali Emîrî tarafından istinsâh edildiğine işaret etmektedir. Bu sebeple, kuyûdât incelemesine geçilmeden önce Ali Emîrî imzasını taşıyan nüshaların özelliklerine değinilmiştir. Bu özelliklerden hareketle Ali Emîrî imzasını taşımayan fakat imzalı nüshalarla ortak özellikler gösteren nüshalara işaret edilmiş; böylelikle ilgili nüshalarda tespit edilen kuyûdâtın Ali Emîrî'ye ait olduğu iddia edilmiştir.

İlgili inceleme sonrasında nüshalar üzerindeki Ali Emîrî tarafından kaydedilmiş nüsha-müellif adı, müellife dair biyografik bilgiler, fihristler, Ali Emîrî'nin yararlandığı kaynaklara dair notlar, dipnotlardaki kayıtlar ve farklı türde (fevâid kaydı, temellük kaydı, istinsâh kaydı, istiktâb kaydı, mübâyaa kaydı vd.) tespit edilen kayıtlar sınıflandırılarak örnekleriyle açıklanmıştır.

Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshaların genel özellikleri

Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki 369 Türkçe dîvândan Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş nüshalarda nüshanın onun kaleminden çıktığını gösteren belirli kayıtlar bulunmaktadır. İlgili nüshalarda yazı türü, yazı karakteri, mühür kullanma biçimi; nüsha-müellif adlandırma yöntemi; açıklamaya besmele rumuzu (bihi) ile başlama; müellife dair biyografik bilgiler verme; verdiği bilgilerin kaynağını gösterme; açıklamalar için dipnot yöntemi kullanma; fihrist oluşturma; özellikle zahriye ve vikâyelerinde nüshanın muhtevası, dili ve sayfa sayısı hakkında bilgi verme gibi Ali Emîrî'nin üslubunu yansıtan karineler tespit edilmiştir.

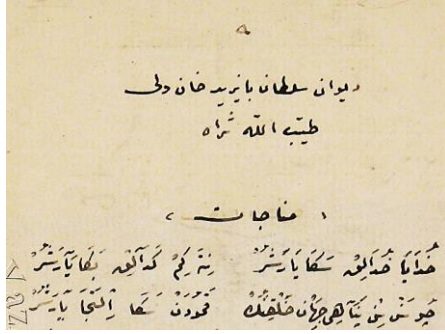
İncelemelere göre Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshalardaki ve diğer nüshalarda kullandığı yazı türü rik'adır. Nüshaların özellikle vikâye ya da

⁵ “Kuyûdât: Yazma Eserlerde Bireysel ve Toplumsal Hafızaya Dair İzler” sempozyumuna dair ayrıntılı bilgi için bk. <https://yazmaeserler.fsm.edu.tr/haber/Kuyudat-Yazma-Eserlerde-Bireysel-ve-Toplumsal-Hafizaya-Dair-Izler-Sempozyumu-Tamamlandi2024-06-07-15-56-08pm> Erişim 17 Ağustos 2024.

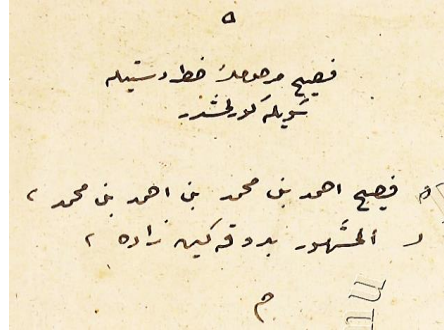
zahriyelerinde “Türkçe dîvân”, “numara”, “aded-i sahîfe”, “aded-i ebyât” notları ile birlikte müellif-eser bilgisi ve vakıf mührü bulunmaktadır. Zahriyelerine kaydedilmiş kısaca tanıtım şeklindeki *Dîvân-ı Vecdî* (AEmnz488), *Dîvân-ı Fâik* (AEmnz320), *Dîvân-ı Fitnat Hanım* (AEmnz348/1), *Dîvân-ı Sâlik* (AEmnz192), *Dîvân-ı Şeyhî* (AEmnz239) gibi müellif-eser bilgisinin yanı sıra “Çeşmîzâde vakanüvis Mustafa Reşid Efendi'dür. Vefât 1181”⁶ (AEmnz168) gibi müellifin biyografisine dair daha ayrıntılı bilginin verildiği nüsha adlandırmaları da tespit edilmiştir.

Ali Emîrî'nin kendi kaleminden çıkan yazılarda dikkat çeken başka bir özellik ise besmele için “bihi” rumuzunu kullanmasıdır. “İslâm yazma kitap geleneğinin bir parçası olan Osmanlı yazma geleneğinde metin, 1b yüzünde besmeleyle başlamaktadır” (İhsanoğlu - Aynur, 2003, 233). Ali Emîrî'nin de istinsâh ettiği bazı nüshaların metnin başlangıcı olan 1b yüzünde; esere ya da müellife dair zahriye, ön/arka vikâyelerine eklediği kayıtların üstünde besmele “bihi” rumuzu⁷ görülmektedir.

Görsel 1: *Adlî Dîvânı* (AEmnz277/1)
(1b)
serlevha öncesi Besmele rumuzu

Görsel 2: *Fasîh Dîvânı* (AEmnz328/1)
(zh) Besmele rumuzu ile başlanmış kayıt

Birinci görselde Ali Emîrî'nin *Adlî Dîvânı*'nı istinsâh etmeye besmele (bihi) ile başladığı; ikinci görselde ise *Fasîh Dîvânı*'nın (AEmnz328/1) zahriyesinde⁸ yer alan “*Fasîh merhûmun hatt-ı destiyle şöyle görülmüştür*”:

⁶ Çalışmada örnek gösterilen el yazmalarından yapılan metin içi alıntıları, uzun ünlüler (^), sâkin ayın ('), sâkin hemze (') işaretiyle gösterilmek suretiyle yazılmıştır. Metin dışında orijinal görsellerle birlikte verilen alıntılarda ise transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır.

⁷ Besmele “bihi” rumuzu tespit edilen nüshalar şunlardır: AEmnz277/1 (1b), AEmnz40 (1b), AEmnz382 (1b), AEmnz380 (av), AEmnz423 (1b), AEmnz356 (1b), AEmnz187 (1b), AEmnz400 (1b), AEmnz417 (1b), AEmnz438 (1b), AEmnz436 (1b), AEmnz506 (zh), AEmnz257 (zh), AEmnz460 (zh), AEmnz2 (zh), AEmnz328/1 (zh), AEmnz202 (öv), AEmnz88 (av). Ayrıca *Ahmedî Dîvânı*'nın (AEmnz15) zahriyesinden sonra eklenen kâğıttaki kayıt üzerinde besmele “bihi” rumuzu bulunmaktadır.

⁸ Bu kaydın olduğu varlığın görüntüsü, kütüphane kayıtlarında nüshanın sonunda verilmiştir. “Millet Genel Kütüphanesi” kaydı da olan bu varak, esas itibarıyla nüshanın ön varığıdır. Eserlerin incelenmesi sürecinde *Âsım Dîvânı* (AEmnz268), *Lüzûmî Dîvânı* (AEmnz384), *Sırrî Hanım Dîvânı* (AEmnz202) gibi bazı nüshaların sayfa görüntülerinin –özellikle zahriye ve vikâyelerinin- sisteme düzensiz kaydedildiği tespit edilmiş; çalışmada ise yaprak numaralarının doğru biçimde sıralanmasına dikkat edilmiştir.

Fasîh Ahmed bin Mehmed bin Ahmed bin Mehmed el-meşhûr bi-Dukakinzâde“ bilgisini besmele rumuzu (bihi) ile başlayarak kaydettiği görülmektedir.

Ali Emîrî'nin Türkçe dîvânlar üzerine eklediği muhtelif kayıtlar

İncelenen 369 Türkçe dîvânda Ali Emîrî tarafından düşülmüş az sayıda fihrist, temellük, istiktâb, mübâyaa türünde kayıtlarla birlikte fevâid olarak değerlendirilebilecek çok sayıda kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtlar, türlerine göre ilgili başlık altında değerlendirilmiştir.

a. Fevâid kaydı

Fevâid, “fayda” kelimesinin çoğuludur. Fevâid kaydı ise yazma eserlerin muhtelif sayfalarına eklenen kısa ve özlü bilgiler içeren not, beyit, atasözü gibi kayıtlardır (Mollaibrahimoğlu, 2017, 166). Edebiyat ve kültür tarihçiliği için belgesel malzeme olarak nitelendirilen bu kayıtlar, başka türlü ipucu bulunamayan bilgiler için araştırmacılara fikir verecek içerik sunar. “*Müellifin biyografisine dair bilgiler, başka eserlere dair tamamlayıcı ve aydınlatıcı iktibaslar, eserin içeriğiyle ilgili olmayan doğum-ölüm tarihleri, değişik hesaplamalar, ilaç terkipleri, zelzele, salgın hastalık, yaşanmış önemli bir hadise fevaid kaydı olarak değerlendirilir*” (Ece, 2015, 315). Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki Türkçe dîvânlarda da müellifin biyografisine dair bilgiler, başka kaynaklardan alınmış müellifin hâl tercümeleleri, müellif için dua ifadeleri ve döneme dair bilgiler tespit edilmiştir.

Ali Emîrî'nin fevâid kayıtlarında yararlandığı kaynaklar

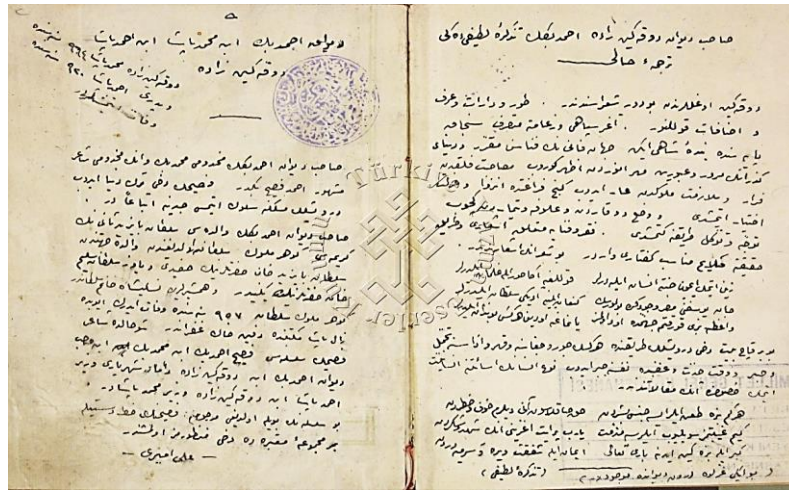
Ali Emîrî, istinsâh ettiği nüshalar ile kütüphanesinde bulunan diğer nüshalara dipnot biçiminde metnin altına ve nüshaların muhtelif sayfalarına fevâid olarak değerlendirilebilecek bilgiler eklemiştir; bu bilgilerin de bazılarının kaynağını göstermiştir. Bu bağlamda *Avnî Dîvânı*'nda (AEmnz531) *Sehî Bey Tezkiresi, Aşık Çelebi Tezkiresi, Riyâzî Çelebi Tezkiresi, Rızâ Tezkiresi, Hasan Çelebi Tezkiresi, Târih-i Enderûn, Câmiu'n-Nezâir; Adlî Dîvânı*'nda (AEmnz277/1) *Câmiu'n-Nezâir, Mecmûa-i-Müntehabe; Sırrî Hanım Dîvânı*'nda (AEmnz202) *Osmanlı Târih ve Edebiyat Mecmuası, Meşâhîru'n-Nisâ; Hâkânî Mehmed Bey Dîvânı*'nda (AEmnz127) *Keşfü'z-Zunûn, Kâfzâde Tezkiresi, Rızâ Tezkiresi, Riyâzî Tezkiresi, Hadîkatül-Cevâmi', Osmanlı Şâirleri; Cevdet Dîvânı*'nda (AEmnz85) *Fatîn Tezkiresi; Ahmed Paşa Dîvânı*'nda (AEmnz15) *Latîf Tezkiresi*, açıklamalar için kaynak gösterilen eserlerdendir. Nüshalara eklenen bu kayıtların muhtevaları, ilgili kaynakların isimlerinin verilmesi, Ali Emîrî'nin okuduğu ya da belirli sebeplerle çoğalttığı eserler için araştırmalar yaptığını, dolayısıyla onun kitap kültürünü ve bibliyograf yönünü somut olarak göstermektedir. Kaynak gösterilerek verilen kayıtların muhtevaları, çalışmanın ilgili bölümlerinde ele alınmıştır.

Hâl tercümeleleri ve biyografik kayıtlar

Ali Emîrî'nin yazma eserlerine eklediği kayıtlar arasında müellife dair farklı kaynaklardan nakledilmiş hâl tercümeleleri (*Dukakinzâde Ahmed Bey'in Tercüme-i Hâli, Ahmet Cevdet Efendi'nin Tercüme-i Hâli*) de bulunmaktadır.

Genel itibarıyla kitap uzmanı, kütüphaneci ve bibliyograf olarak anılan Ali Emîrî, biyografi (hâl tercümesi) konusunda da âlim denilecek seviyede bilgili addedilmiştir (Timurtaş, 1979, 116). *Ahmed Paşa Dîvânı*'nın (AEmnz15) ön vikâyesinden sonra nüshanın genel sayfalarından farklı bir kâğıt, nüshaya eklenmiştir. Ali Emîrî'nin imzasını taşıyan bu sayfada besmele rumuzu (bihi), Ali Emîrî vakıf mührü, *Latîfî Tezkiresi*'nden alıntı (Sâhib-i Dîvân Dukakinzâde Ahmed Bey'in Tezkire-i Latîfî'deki Tercüme-i Hâli⁹), Ahmed Paşa'nın soyuna dair künye bilgisi (Dîvân-ı Ahmed Bey ibn Mehmed Paşa ibn Ahmed Paşa Dukakinzâde) ve Ahmed Paşa'nın babasının ve dedesinin vefat tarihi (Dukakinzâde Mehmed Paşa 964 senesinde ve pederi Ahmed Paşa 920 senesinde vefat etmişlerdir.) kaydedilmiştir. Ali Emîrî'nin bu sayfada verdiği bilgiye göre dîvânın sahibi Ahmed Paşa'nın oğlunun adı Mehmed Bey; onun da oğlunun adı şair Ahmed Fasîh Bey'dir. Dîvân sahibi Ahmed Bey'in annesi Sultân Bâyezîd-i Sâni'nin kızı Gevher-i Mülûk'dür. Şair Fasîh Bey'in silsilesi, "*Fasîh Ahmed Bey ibn Mehmed Bey ibn sâhib-i Dîvân-ı Ahmed Bey ibn Dukakinzâde dâmâd-ı şehriyârî Vezîr Ahmed Paşa ibn Dukakinzâde Vezîr Mehmed Paşa*"dır. Ali Emîrî silsileyi yazdıktan sonra bu bilgi için Fasîh'in hatt-ı destiyle yazılmış bir mecmûa-i makbereyi kaynak göstermiş ve altına adını yazarak metni tamamlamıştır. Genel itibarıyla Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshaların özelliklerini de yansıtan bu kaydın orijinal görüntüsü aşağıda verilmiştir.

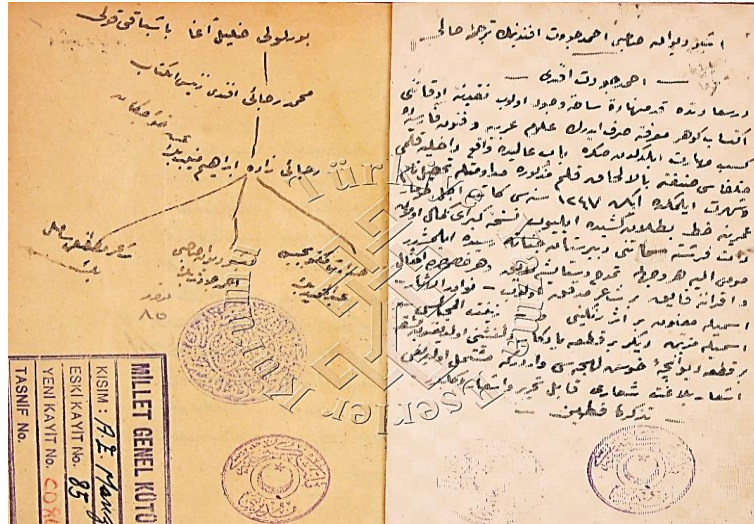
Görsel 3: *Ahmed Paşa Dîvânı*'nda (AEmnz15) Ali Emîrî'nin müellife dair açıklamaları (*Sâhib-i Dîvân Dukakinzâde Ahmed Bey'in Tezkire-i Latîfî'deki Tercüme-i Hâli*)

⁹ Ali Emîrî'nin kaydettiği bu hâl tercümesi, Latîfî'nin *Tezkiretü's-su'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ* eserinde yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Canım, 2018, 124-125.

Cevdet Dîvânı'nda (AEmnz85) fevâid kaydı olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın şeceresine dair bilgi; *Fatîn Tezkiresi*'nden alınmış Ahmed Cevdet Paşa'nın tercüme-i hâli¹⁰; yine aynı sayfalarda Ali Emîrî vakıf mührü ve Millet Kütüphanesi mührü bulunmaktadır. Dîvânın zahriyesindeki bu kayıta müellif Ahmed Cevdet Paşa'nın şeceresi, büyük dedesinden başlayarak bir çizelge ile gösterilmiştir. Bu çizelgeye göre Ahmed Cevdet Paşa'nın büyük dedesi Borlulu Halil Ağa'dır. Dedesi Reîsülküttap Mehmed Recâî Efendi, babası ise Recâzâde İbrâhîm Münif Bey'dir. Çizelgenin sonunda ortada, çalışmaya konu olan dîvân sahibi Ahmed Cevdet ve kardeşleri sadâret mektupçusu Abdülhamid Bey ile şair Mustafa Sâmil Bey'in adı yazmaktadır. Şecerede Ahmet Cevdet Paşa'nın amcası Mehmed Celâleddîn Bey ve diğer akrabaları yer almamaktadır (Abdulkadiroğlu - Sarı, 2009, 324). Bu bilgilere göre Ali Emîrî'nin kütüphanesine aldığı kitapları okumanın ötesinde araştırdığı; esere ve müellife dair araştırmalar yaparak bunları kaydettiği sonucuna varmak mümkündür.

Görsel 4: *Cevdet Dîvânı*'ndaki (AEmnz85) (zh) Ahmed Cevdet Efendi'nin Tercüme-i Hâli ve Şeceresi

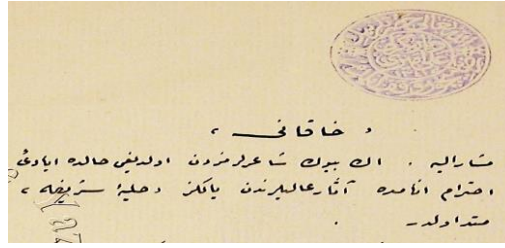
Ali Emîrî'nin farklı kaynaklardan yararlanarak üzerine açıklamalar yazdığı diğer bir nüsha, *Hâkânî Bey Dîvânı*'dır. Bu nüshanın (AEmnz127) sonunda isimsiz bir istinsâh kaydı mevcuttur. *Hâkânî Dîvânı*'nın farklı bir nüshası Abdülkerim Gülhan tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmada künyesi verilen nüsha da tanıtılmış ve müstensih bilgisi için "kuvvetle ihtimal Ali Emîrî" olabileceği belirtilmiştir (Gülhan, 1996). Nüshaya ana metinden önce yapılan eklemeler¹¹ ve zahriyesindeki kayıtlar, müellif Hâkânî Mehmed Bey ile ilgilidir. Nüshanın zahriyesinde ve dîvânın sonunda Millet Kütüphanesi mührü; Ali Emîrî tarafından eklenen "Hakânî" başlıklı

¹⁰ Ali Emîrî'nin kaydettiği bu hâl tercümesi, Fatîn Davud'un *Hâtîmetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)* adlı eserinde yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Çiftçi, 2017, 71.

¹¹ Nüshanın 3-10 varakları arasına "Osmanlı Şâirleri" adlı matbu metinden 12 sayfa eklenmiştir.

mensur metnin üstünde ise Ali Emîrî vakıf mührü mevcuttur. Ali Emîrî, Hâkânî hakkında bilgiler verirken *Kesfû'z-Zunûn*, *Tezkire-i Kâfzâde*, *Tezkire-i Rızâ*, *Tezkire-i Riyâzî*, *Osmanlı Şâirleri* gibi kaynaklardan yararlanmış; kendi düşünceleriyle birlikte Muallim Nâcî'nin matbu eserinden de alıntılara yer vermiştir.

Görsel 5: *Hâkânî Dîvânı*'ndaki (AEmnz127) (zh) fevâid kaydından bir bölüm

Ali Emîrî, Hâkânî ile ilgili bilgileri vermeden önce "*Kesfû'z-Zunûn'dan naklolunan*", "*Tezkire-i Kâfzâde'den*", "*Tezkire-i Rızâ'dan*", gibi başlıklarla yararlandığı kaynaklara atıfta bulunmuştur. Nüshadaki matbu alıntıdan önce de yine "*Muallim Nâci merhûm dahi şöylece hikâyet eyliyor.*" ifadesiyle ön bilgi verilmiştir. *Osmanlı Şâirleri* adlı matbu eserin derkenarına Hâkânî'nin gazeli için "*Muallim Nâci, Hâkânî'nin şu gazelini görseydi elbette Hâkânî'yi eşsiz kabûl ederek ser-levha-i iftihâra derc ederdi.*" yorumu yapılmıştır. Ali Emîrî, müellif Hâkânî hakkında *Hadikatü'l-Cevâmî*'yi kaynak göstererek "*Mektebin penceresi önünde açıkta hilye sahibi Hâkânî Mehmed Bey medfûndur ki Güzelce Rüstem Paşa'nın kerîmezâdesi ve Sadr-ı a'zam Ayâs Paşa'nın dahi akrabasıdır.*" bilgisini vermiştir. Ayrıca zikrettiği altı kaynağın hiçbirinde Hâkânî'nin doğum tarihi, tahsil süresi gibi bilgilerin olmadığını belirtmiştir. Ali Emîrî'nin dîvandan önce verdiği son bilgi, Hâkânî'nin Ayâs Paşa mahdûmu olduğudur.

Fâiz Dîvânı'nın (AEmnz319) zahriyesinde de kaynak gösterilerek dîvânçenin 1b sayfasının derkenarındaki yazıya şerh düşülmüştür. Ali Emîrî'nin üslubunu yansıtan kayıt, şu şekildedir. "*Edirneli Börekciâde Fâiz'in dîvânçesinde sahîfe kenârındaki yazı yanlıştır. Sâlîm Tezkiresi'nde Börekciâde'ye aid numûne beytleri bu dîvânçede mevcuttur.*"

Dipnotlardaki fevâid kayıtları

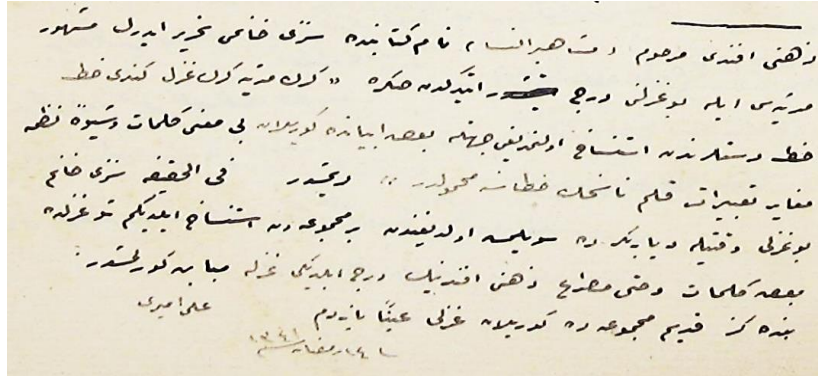
Ali Emîrî'nin kitap tutkusu, okuma eylemiyle sınırlı değildir. O, Türk tarihi ve edebiyatı için önemli olan eserleri toplamış, istinsâh etmiş ve bu eserleri kayıt altına alarak daha çok insana ulaşmasını sağlamıştır. Manzum eserler koleksiyonundaki Türkçe dîvânlar içinde Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshalar da¹² mevcuttur. Bu nüshalar incelendiğinde Ali Emîrî'nin istinsâh sürecinde yanlış bilgileri düzeltme, açıklamalar için numaralandırmak

¹² Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki Türkçe Dîvânlar içinde Ali Emîrî tarafından istinsâh edildiği tespit edilen nüshalar "istinsâh kaydı" bölümünde tablo biçiminde gösterilmiş; bu nüshaların Ali Emîrî tarafından istinsâh edildiklerine dair karineler, örneklendirilerek açıklanmıştır.

suretiyle dipnot kullanma, dipnotlara fevâid kaydı olarak değerlendirilebilecek bilgiler ekleme, alıntı bilgiler için kaynak gösterme gibi uygulamaları olduğu görülür. Ali Emîrî tarafından istinsâh edilen *Avnî Dîvânı*'nın (AEmnz531) 6b, 11b, 16a, 17a, 18b, 19a sayfalarında, *Nâmık Kemâl Dîvânı*'nın (AEmnz423) 7b sayfasında, *Emîrî Dîvânı*'nın (AEmnz40) 15a sayfasında, *Adlî Dîvânı*'nın (AEmnz277/1) 3a, 6b, 30a, 30b, 32b, 34b sayfalarında dipnotlar tespit edilmiştir.¹³

Diyarbakirli Sırrî Râhile Hanım Dîvânı (AEmnz202),¹⁴ Ali Emîrî tarafından istinsâh edilen nüshalardandır. Ali Emîrî, nüshada tashihler yapmış, açıklamalarını dipnot biçiminde numaralandırarak özellikle sayfaların altına kaydetmiştir. Nüshada 12 dipnot tespit edilmiştir. Dipnotlardan bir tanesinde Ali Emîrî, kendi adını da yazmıştır. Kayıtlar içinde “*Mâba’dı hâtırda kalmamıştır. (7a)*”, “*Bu müseddes tamâmiyle (1877) senesinde tab’ olunan Zihnî Efendi merhûmun Meşâhîru’n-Nisâ nâm kitâbında mestûr ve muharrerdir. (8a)*” gibi kısa notlarla birlikte uzun açıklamalar da yer almaktadır. Nüshanın 19a sayfasındaki Ali Emîrî imzasını taşıyan açıklama ve orijinal metin aşağıda gösterilmiştir.

Görsel 6: *Diyarbakirli Sırrî Râhile Hanım Dîvânı*'ndaki (AEmnz202) Ali Emîrî imzalı dipnot (19a)

Zihnî Efendi merhûm *Meşâhîru’n-nisâ* nâm kitâbında Sırrî Hanım’ı tahtîr iderek meşhûr mersiyyesi ile bu gâzelini derc etdikden sonra “gerek mersiye gerek gâzel kendi hatt-ı destlerinden istinsâh olunmadığı cihetle ba’z-ı ebyâtda görülen bî-ma’nâ kelimât u şîve, nazma muğâyir ta’bîrât kalem-i nâsihuñ hattâsına maħmûldur.” dimişdür. Fi’l-haķîķa Sırrî Hanım bu gâzeli vaķtiyle Diyarbakir’de söylemiş olduğundan bir mecmû’adan istinsâh eyledigim şu gâzelde ba’zı kelimât ve hattâ mısra’ Zihnî Efendi’nün derc eylediği gâzele mübâyin görülmüşdür. Bendeñiz kadîm mecmû’ada görülen gâzeli

¹³ İncelenen nüshalar arasında Ali Emîrî tarafından istinsâh edilen fakat dipnot biçiminde herhangi bir açıklama olmayan *Harâbî Dîvânı* (AEmnz777) gibi nüshalar da mevcuttur.

¹⁴ *Sırrî Râhile Hanım Dîvânı* (AEmnz202), Berat Açıl tarafından yüksek lisans tezi olarak incelenmiştir. Açıl, çalışmasında dîvân metniyle birlikte dipnotları, metin dışı kayıtları da ele almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Açıl, 2005.

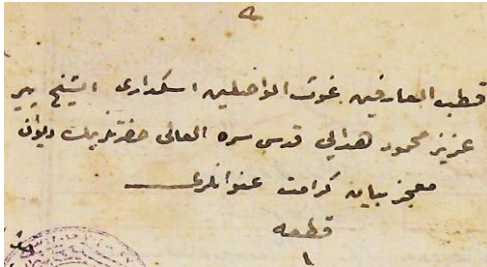
'aynen yazdım. 'Alî Emîrî, fî 14 Ramazân sene 1341 [m. 30 Nisan 1923].

Avnî Dîvânı'ndaki (AEmnz531) dipnotlarda Ali Emîrî'nin istinsâh sürecinde mecmûa ve tezkirelerden yararlandığı görülür. Dîvânın aslında yer almayan bir beyti, istinsâh ettiği bu nüshaya eklerken “*Dîvân-ı aslîde yalnız üç beyit muharrer, şu iki beyit Tezkiretü's-Sehî'den nakl olunmuştur.* (6b)” bilgisini kaydetmiştir. *Emîrî Dîvânı*'nda (AEmnz40) da “*Bu gazelin şu üç beyti kadarı bazı mecmûalarda şukka sûrette muharrerdir. Lâkin merhûmun hatt-ı destiyle görülen gazel aynıyle böyledir.* (15a)” tespitiyle gazelin asıl şekline dair bilgi vermiştir. *Adlî Dîvânı*'nda (AEmnz277/1) istinsâha kaynaklık teşkil eden dîvânın eksik olan sayfalarına dair notlar da tespit edilmiştir. Nüshanın 3a sayfasındaki dipnotta “*Dîvân-ı aslîde burada bir yaprak zâyî' olmuştur. Fakat şu gazel Sultân Selîm Hân-ı Sâni emriyle yazılan mecmûa-i-müntehabede dahi mevcut olmakla şu üç beyit oradan nakl ile gazel ikmâl edilmiştir.*”; ikinci dipnotta ise “*Burada dahi dîvân-ı aslîde bir yaprak noksandır.*” şeklinde nüshanın hem biçimi hem de muhtevasıyla ilgili açıklamalar kaydedilmiştir.

Dua niteliğindeki kayıtlar

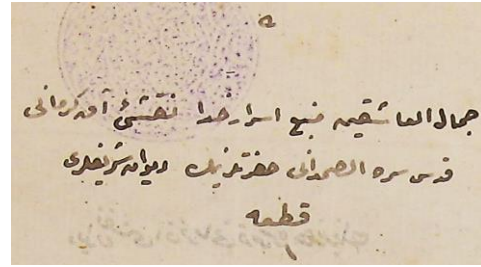
Ali Emîrî, dîvânları isimlendirirken ve belirli kayıtların sonunda dua ifadelerine yer vermiştir. *Lâmîi Dîvânı*'nın (AEmnz380) arka vikâyesindeki Ali Emîrî'nin imzasının da olduğu kayıta eserin yazılma sebebinden sonra “*Rahmetullâhi aleyh*” duası mevcuttur. Ali Emîrî, *Avnî Dîvânı*'nı (AEmnz531)(1b) ve *Adnî Dîvânı*'nı (AEmnz279)(1a) isimlendirirken Mahmûd Paşa ve Fatih Sultan Mehmed'i “*Dîvân-ı Mahmûd Paşa-yı Velî Rahmetullâhi Aleyh*” (1a) ve “*Dîvân-ı Ebu'l-Feth Sultân Muhammed Hân-ı Sâni Nevverallâhu merkadehu*” (1b) şeklinde dua ifadesiyle kaydetmiştir. *Naşî Dîvânı* (AEmnz460) ve *Hüdâyî Dîvânı*'nın (AEmnz506) zahriyelerinde de müellif Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Naşî'nin isimleri besmele (bihi) ile başlanmak suretiyle dua ifadeleriyle (kuddise sırruhu'l-âlî, kuddise sırruhu's-samedânî) kaydedilmiştir. Aşağıda orijinal metni gösterilen bu iki kayıta müellifin biyografisine dair öz bilgilerin de olduğunu söylemek mümkündür.

Görsel 7: Aziz Mahmûd Hüdâyî *Dîvânı* (AEmnz506)(zh) müellif bilgisi

Bihi. *Çutbu'l-ârifîn gavsu'l-vâşilîn Üsküdârî eş-şeyh, pîr 'Azîz Mahmûd Hüdâyî kuddise sırruhu'l-âlî hâzretlerinüñ dîvân-ı mu'ciz-beyân-ı kerâmet-uvnânları. Kıta 1*

Görsel 8: *Naşî Dîvânı* (AEmnz460)(zh) müellif bilgisi

Bihi. *Cemâlül-âşîkîn menba'-ı esrâr-ı Hüdâ Naşî-i Aşkirmânî kuddise sırruhu's-samedânî hâzretlerinüñ dîvân-ı şerifleri. Kıta 1*

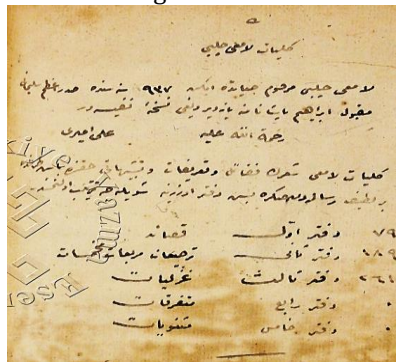
Fihristler

Ali Emîrî'nin kütüphanesine aldığı kitapları titizlikle tetkik ettiği, bunun sonucunda kitapların eksik yerlerini tamamladığı, yanlış yerlerini düzelttiği, eser ve müellifle ilgili bilgiler yazdığı, incelenen yazma eserlerdeki kayıtlarda açıkça görülmektedir. Eserle ilgili kaydedilen bilgilerden bazıları sınırlı bilgi içerirken bazıları ise eserin bütününe kapsayan fihrist niteliği taşımaktadır. *İbrâhîm Dîvânı*'nın (AEmnz737/22) ön kapağının iç yüzünde, AEmnz382¹⁵, *Lebîb Dîvânı*'nın (AEmnz380) 184b-193b sayfalarında fihrist biçiminde; *Şâkir Dîvânı* (AEmnz224), *Nakşî Dîvânı* (AEmnz463), *Necib Dîvânı* (AEmnz529), *Nefî Dîvânı* (AEmnz455/1) ve *Vecdî Dîvânı*'nın (AEmnz488) zahriyelerinde içeriğe dair kayıtlar tespit edilmiştir. *Vecdî Dîvânı*'nın (AEmnz488) zahriyesinde “Baş tarafında Nâbî'nin bir mikdâr hezliyyâtı vardır.”, *Şâkir Dîvânı*'nın (AEmnz224) zahriyesinde “1-Gazeliyyât-ı Şâkir Efendi Gelibolulu maa terceme-i hâlihi, 2-Senâî-i Kadîm'in Tercî-i Bend-i Meşhûrî”, *Necib Dîvânı*'nın (AEmnz529) zahriyesinde “Sultân Ahmed-i Sâlis Hazretlerinin Gazeliyyâtı ve Ebyâtıyla Tahmîsâtı” bilgileri verilmiştir.

Nakşî Divânı'nın (AEmnz463) zahriyesinde numara verilerek “Dîvân-ı Nakşî [1]” yazılmış ve bu numara verilen ibareye dipnot düşülerek sayfanın altında “[1] Gazelleri başka başka olmak üzere iki aded Nakşî Dîvânı'dır.” açıklaması yapılmıştır. Ayrıca nüshanın içindeki manzumelere dair sayfanın ortasına “Baş tarafında Şeyh Cemâl, Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Adlî Efendi, Kerîmüddîn Efendi hazarâtının dahi gazelleri vardır.” bilgisi kaydedilmiştir.

Lâmîî Dîvânı'nın (AEmnz380) arka vikâyesinde yazma eserin içeriği ile ilgili olarak “Külliyât-ı Lâmiî şiirin fezâili ve ta'rifâtı ve teşbihâtı hakkında. Baş tarafında bir latîf risâleden sonra beş defter üzerine şöyle tertîb olunmuştur. 79-Defter-i evvel: kasâid, 189- Defter-i sâni: terciât/murabbaât/muhammesât, 261-Defter-i sâlis: gazeliyyât, Defter-i râbi': müteferrikât, Defter-i hâmis: mesneviyyât” sınıflandırmasıyla fihriste yer verilmiştir.

Görsel 9: Lâmiî Dîvânı'nda (AEmnz380) (av) Ali Emîrî'nin nüsha ile ilgili notları ve fihrist

¹⁵ Veri Tabanı'nda ön vikâye varağı ve fihrist, metnin sonunda numaralandırılmıştır. Buna göre fihrist nüshanın 184b-19a sayfalarındadır. Fakat görüntülerin karıştırılmış olabileceği dolayısıyla fihristin esas itibarıyla ön vikâye varağından sonra yer aldığı düşünülmektedir.

İbrâhîm Dîvânı'nın (AEmnz737/22) ön kapağının iç kısmında ise nüshanın içindeki eserleri gösteren bir fihrist kaydedilmiştir. *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı* ile başlayıp *Dîvân-ı Şeyh İbrâhîm Oğlanlar Şeyhi* ile biten fihristte yazı türü, asıl metinde olduğu gibi rik'adır. İlgili fihristin yazı benzerliği dışında Ali Emîrî tarafından kaydedildiğine dair bir bilgi tespit edilememiştir. *Lebîb Dîvânı* (AEmnz382) da besmele rumuzu (bihi) ile başlamaktadır. Dîvân'da Ali Emîrî tarafından hazırlandığı düşünülen 160 başlıktan oluşan bir fihrist yer almaktadır. Başlıklardan bazıları şu şekildedir. "*Fihrist-i Dîvân-ı Lebîb-i Âmedi*", "*Münâcât-ı Hazret-i Cenâb-ı Perverdigâr-1*", "*Na't-ı Şerîf-i Hazret-i Resûl-i Ekrem Habîb-i Muhterem aleyhi's-salâtü ve's-selâm-4*", "*Hacı Ali Paşa kethüdâsı Dervîş Ağa'ya yazılan tercî-i benddir-244*", "*Vüzerâdan bazısına yazılan eşâr-ı latîfedir-227*" "*İbtidâ-i gazeliyyât-ı belâgat-âyât-160*" vd.

Örneklerde de görüldüğü üzere Ali Emîrî, alıp okuduğu kitapları farklı açılardan incelemiş; gerekli gördüğü yerlerde tashihler yapmış; metnin içeriğiyle ilgili zahriye ve ön/arka vikâyesine notlar kaydetmiştir.

Diğer fevâid kayıtları

Diyarbakirli Sırrî Râhile Hanım Dîvânı'nın (AEmnz202) sonunda Yahyâ Paşa Vakfı'nın Küçükçekmece'de bulunan gayrimenkullerinin bilgisini içeren fevâid kaydı mevcuttur. 88b-94b¹⁶ sayfalarındaki bu kayıta birtakım gayrimenkullerin gelir hesapları yapılmıştır¹⁷ (Açıl, 2005, 112). Besmele rumuzu (bihi) ile başlanan kaydın başlığı şu şekildedir: "*Bihi. Gül Câmi-i şerîfinde vâki ceddîm merhûm Yahyâ Paşa vakfının Çekmece-i sagîr kazâsında vâki musakkafât ve müstemilâtı hâvî ber-vech-i zîr tahrîr olunur.*" Kaydın devamında Baruthane Yolu, Timur Kapı Çiftliği, Küçük Çekmece Kazası, Kuleli Çiftliği, Beykoz Karyesi, Çavuş Paşa Çınar Bahçesi, Beykoz merası, Arpalık tarlaları, İncirli tarlası gibi vakıf arazilerine dair harman, dönüm, senelik kira hesapları ve vakıf malları üzerine tasarruf sahibi Mehmed Rıfat Paşa'nın oğlu Rauf Bey'in rızasıyla Simon ve Sabuh Bey'e verilen toplam dönüm miktarı bilgileri bulunmaktadır. Arka vikâyede ise verilen bilgilere dair "*...hudûd ve mevkilerin beyan defteridir.*" açıklaması yapılmıştır. Bu kayda dayalı olarak Ali Emîrî'nin Yahyâ Paşa ile olan yakınlığı araştırılmıştır. Ali Emîrî Dîvânı'nda (Yazar - Arslan, 2020) ve "Ali Emîrî'yi Okumak" (Eren, 2014) makalesinde Ali Emîrî'nin soy ağacı bulunmaktadır. Seyyid Mehmed Emîrî Çelebi (ö. 1137) ile başlayıp Cemil Bey, İrfan Bey, Safiyyüddîn Bey ve Ragıp Bey (ö. 1324) ile tamamlanan bu soy ağacının kaynağı Ali Emîrî ile ilgili beratlarla dayanmaktadır (Gençboyacı, 2012). Ayrıca Yahyâ Paşa vakfına dair ulaşılan

¹⁶ Berat Açıl'ın verdiği bilgiye göre Dîvân, 26b'den 89a'ya kadar beyaza boştur (Açıl, 2005, 111). Fakat kütüphane kayıtlarında bu boş yaprakların görüntüsü olmayıp ön ve arka vikâyeler de dâhil olmak üzere 31 yaprak görüntüsü bulunmaktadır.

¹⁷ Doğrudan Ali Emîrî imzası taşımayan bu kayıt, ana metinle aynı yazı karakterini yansıtmaktadır. Nüshanın Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş olması, 19a sayfasındaki dipnotta Ali Emîrî imzasının olması gibi karinelere dayanarak bu kaydın da Ali Emîrî tarafından nüshaya eklendiği düşünülmektedir. Nitekim Açıl da çalışmasında fevâid kayıtlarını Ali Emîrî'ye isnat etmiştir (Açıl, 2005, 112).

bilgilere göre ilgili vakfın II. Bayezid'in damadı Yahyâ Paşa tarafından 1503 yılında Üsküp'te kurulan vakıf olabileceği düşünülmektedir. Yahyâ Paşa, hazırlattığı bazı vakfiyelerde "kendisi hayatta iken tevliyetin elinde olmasını, vefatından sonra ise sırayla büyük oğlu Bali Bey'e, sonra oğlu Mehmed Çelebi'ye sonra oğlu Mustafa Çelebi'ye, sonra da oğulları Ahmed, Mahmud, Yusuf ve İskender Çelebilere verilmesini şart koşmuştur (İnbaşı, 2010, 10-11). Ulaşılan kaynaklarda Ali Emîrî ile Yahyâ Paşa arasında doğrudan bir yakınlık tespit edilememiştir. Fakat fevâid kaydına göre adları zikredilen gayrimenkullerin vakıf malı olmaları sebebiyle bu malların silsile hâlinde sonraki kuşağa aktarıldığı düşünülürse Yahya Paşa, Mehmet Rifat Paşa, oğlu Rauf Paşa ve Ali Emîrî arasında bir akrabalık olma ihtimali söz konusudur.

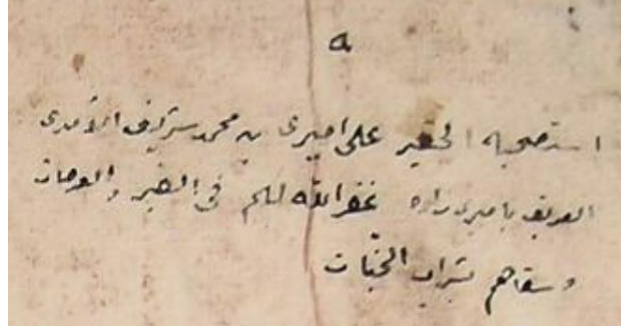
Ayrıca *Ali Emîrî Dîvânı*'nın (AEmnz37) zahriyesinde 16 Kânûn-i evvel 1334 (16 Aralık 1918) tarihli İstanbul nüfusunu gösteren bir kayıt¹⁸ tespit edilmiştir. Bu kayıta "*Hükûmet İstanbul'un umûmî nüfusunun tahrîri işini bitirmiştir. Elde edilen netâyice nazaran ilk bakışta ekseriyyet Türklerdedir. Akşam.*" ve "*129.827 nüfûsu ecnebilere teşkîl ediyor ki bu mikdâr, her zamân muhavveldir. Numro: 58, 17 Kânûn-ı Evvel 1334/1918 Hâdisât*" bilgisi ile birlikte *İslâm: 603.919, Rûm: 218.003, Ermenî: 77.245, Mûsevî: 55.333, milel-i sâire: 9.860, nüfûs-ı ecnebiyye: 129.827, [toplam] 1.094.187, farkı: 10.937, yekûn: 1.105.124*" nüfus oranları verilmiştir. Ali Emîrî'nin verdiği bilgiye göre yabancıların nüfusu 129.827'dir fakat bu sayı bir miktar değiştirilmiştir. Ali Emîrî, İttihat ve Terakkî'nin henüz etkin olmadığı yıllarda Anadolu'daki Müslüman ve Müslüman olmayanların nüfusuna yapılan müdahaleyi bir eleştiri olarak devlet kurumlarına bildirmiştir (Yazar - Arslan, 2020, 66). Eserine düştüğü nüfus bilgileri de onun bu konudaki endişesinin somut göstergesi olarak değerlendirilebilir.

b. Temellük kaydı

Yazma eserlerin zaman içinde değişik sebeplerle (hediye, miras, satın alma vd.) el değiştirdiği görülür. Bu dolaşım sürecini eserdeki temellük kayıtlarıyla tespit etmek mümkündür. Esere sahip olan kişinin mülkiyetini göstermek amacıyla düştüğü kayda *temellük* denir (Ece, 2015, 380). İncelenen Türkçe divânlar içinde sadece *Ali Emîrî Dîvânı*'nın (AEmnz37) iç kapağında besmele rumuzu ile başlanmış Ali Emîrî'nin temellük kaydı tespit edilmiştir. Temellük kaydının orijinal görseli ve çeviri metni aşağıda verilmiştir.

¹⁸ *Ali Emîrî Dîvânı*'nda bu kayıt için "*Akşam gazetesinin haberinden hareketle İstanbul'daki nüfus sayımına dair bir bilgi*" açıklaması mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bk. Yazar - Arslan, 2020, 132.

Görsel 10: *Ali Emîrî Dîvânı*'ndaki (AEmnz37)
Ali Emîrî'nin temellük kaydı

Bihî. İsteshâbehu el-ḥakîr 'Alî Emîrî bin Meḥmed Şerîf el-Âmidî el-ʿarîf bi-Emîrîzâde ğaferallâhu lehum fi'l-ḳabri ve'l-ʿarâşât ve seḳâhum bi-şarâbi'l-cennât.

c. *İstinsâh ve istiktâb kaydı*

İstinsâh, bir metnin kopyasını çıkarmak suretiyle çoğaltma işlemidir. İstinsâh kaydı ise istinsâhın tamamlandığını göstermek amacıyla nüshanın sonuna müstensih tarafından düşülen kayıttır (Açıl vd. 2022, 96). Koleksiyonda Ali Emîrî'nin hatt-ı destiyle yazılmış *Dîvân*'ının¹⁹ yanı sıra doğrudan istinsâh kaydı bulunmayan fakat belirli karinelerle istinsâh ettiği belirlenen nüshalar da mevcuttur. *Sırrî Râhile Hanım Dîvânı* (AEmnz202), *Harâbî Dîvânı* (AEmnz777) ve *Necîb Dîvânı* (AEmnz529), Ali Emîrî tarafından istinsâh edilen ve kütüphane kayıtlarında da istinsâh bilgisine yer verilen nüshalardandır. Ali Emîrî'nin okuma kültürünü de yansıtan bu nüshalar, kuyûdâtların tespitine kaynaklık teşkil etmeleri bakımından önemli olduğu düşünülerek çalışmanın kapsamına alınmış ve bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Sırrî Râhile Hanım Dîvânı (AEmnz202) Berat Açıl tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmış ve nüshanın müstensihi olarak çalışmada *Ali Emîrî* bilgisi verilmiştir (Açıl, 2005, 113). *Hâkânî Mehmed Beg Dîvânı* (AEmnz127) için kütüphane kayıtlarında "*Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş olma ihtimali yüksektir. Nitekim divan bittikten sonra 'İstinsâh eylediğimiz dîvânda ketebe şöyledir.'*" bilgisi de verilmiştir. *Hâkânî Mehmed Bey Dîvânı*, Abdülkerim Gülhan tarafından 1996'da doktora tezi olarak tenkitli biçimde neşredilmiştir. Bu çalışmada nüshanın Alî Emîrî tarafından istinsâh edilmiş olabileceği bilgisine yer verilmiştir (Gülhan, 1996, 72). Kütüphane kayıtlarında *Nâmık Kemâl Dîvânı*'nın (AEmnz423) istinsâh bilgisi için Tâhiru'l-Mevlevî kaynak gösterilerek "*FSM 46M'de kayıtlı Millet Kütüphanesindeki 'Divanların Fihristi' adlı eserinin 22. sayfasında, Tâhiru'l-Mevlevî bu divanın müstensihinin Ali Emîrî*

¹⁹ *Ali Emîrî Dîvânı*, Mustafa Uğurlu Arslan tarafından yüksek lisans tezi (Arslan, 2008) olarak çalışılmış; sonrasında ise Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Arslan tarafından hazırlanarak Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde yayımlanmıştır (Yazar - Arslan, 2020). *Dîvân*'ın neşrinde Millet Kütüphanesinde kayıtlı üç nüshadan da yararlandığı görülmektedir.

olduğu” bilgisine yer verilmiştir. *Dîvân-ı Lebîb* (AEmnz382) nüshasında yer alan fihristin ise Ali Emîrî tarafından hazırlanmış olabileceği bilgisine yer verilmiştir.²⁰ Ayrıca “*Diyarbakırlı Lebîb Divânı*” çalışmasında istinsâh bilgisi için kütüphane kaydı kaynak gösterilmiş ve nüshadaki hattın “*Ali Emîrî hattı olduğu*” açıklaması yapılmıştır (Kurtoğlu, 2017, 37). *Emîrî Dîvânçesi* (AEmnz40), Abdulmenaf Yüksel tarafından yüksek lisans tezi olarak neşredilmiştir. Çalışmada dîvânçenin tek nüshasının Millet Kütüphanesinde kayıtlı olduğu ve bazı şiir mecmûalarında şiirleri yer alan Mehmed Emîrî Çelebi'nin manzumelerinin Ali Emîrî tarafından bir dîvânçe hâlinde toplandığı bilgileri mevcuttur (Yüksel, 2019). *Avnî Dîvânı*'na (AEmnz531) dair kütüphane kayıtlarında “*23b-72b sayfaları arasında Ali Emîrî'nin müellifin manzumelerine yaptığı tahmîsât ve tesdîsât bulunmaktadır.*” bilgisi verilmiştir. Muhammed Nur Doğan tarafından neşredilmiş *Avnî Dîvânı*'nda da bilinen tek nüshanın Millet Kütüphanesinde olduğu ve Ali Emîrî tarafından iki defa kopya edilerek ilim dünyasına tanıtıldığı bilgisi yer almaktadır (Doğan, 2023, 16). *Adlî Dîvânı*'nın (AEmnz277/1) da kütüphane kayıtlarında istinsâh bilgisine rastlanmamaktadır. “*Amasya'ya Vâli Osmanlı'ya Pâdişâh Bir Şâir Adlî Sultân İkinci Bâyezîd Hân-ı Velî*” adlı çalışmada mezkûr nüshanın Ali Emîrî tarafından istinsâh edildiği ve aynı koleksiyonda bulunan bir başka *Adlî Dîvânı* (AEmnz274) nüshasının istinsâha kaynaklık teşkil ettiği bilgisi paylaşılmıştır (Bayram, 2008, 69). *Tahmîsât-ı Dîvân* (AEmnz528/2) künyesiyle kayıtlı *Adlî Dîvânı*'nın matbu nüshasında ise matbu bölüm sonrasında Ali Emîrî'nin hatt-ı destiyle dîvândaki şiirlere yaptığı tahmîsâtı yer almaktadır. Bu bilgiler çerçevesinde aşağıda Ali Emîrî tarafından istinsâh edilen nüshalar gösterilmiştir.

Tablo 1: Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshalar

Nu.	Eser	Müellif
AEmnz277/1	Dîvân-ı Adlî	Adlî, Sultan II. Bâyezîd
AEmnz531	Dîvân-ı Avnî	Avnî, Sultan II. Mehmed
AEmnz40	Dîvân-ı Emîrî	Emîrî, Seyyid Mehmed Emîrî Çelebi
AEmnz127	Dîvân-ı Hâkânî Mehmed Beg	Hâkânî Mehmed Bey, Ayaspaşazâde Mehmed b. Abdulcelîl el-İstanbulî
AEmnz777	Dîvân-ı Harâbî	Harâbî, Ahmed Edîb
AEmnz382	Dîvân-ı Lebîb	Lebîb, Hüseyin Abdulgafûr el-Âmidî
AEmnz423	Dîvân-ı Nâmîk Kemâl	Nâmîk Kemâl
AEmnz529	Dîvân-ı Necîb	Necîb, Ahmed-i Sâlis b. Muhammed
AEmnz202	Dîvân-ı Sırrî Râhile Hanım	Sırrî, Râhile Hânım Diyârbekrî

Ali Emîrî, kütüphanesine aldığı kitapları sadece kendisi istinsâh etmemiş başkalarına da istinsâh ettirmiştir. *Vâlî Dîvânı*'nın (AEmnz486) zahriyesinde nüshanın istinsâh ettirildiğine dair “*Asıl nüshasının hattı siyâkate meyyâl olduğundan aynıyle hesâb olur gibi istinsâh olundu/ettirildi*” ve “*Bir defa mukâbele olunabildi.*” şeklinde istiktâb ve mukâbele kaydı bulunmaktadır. *Hâkânî Mehmed Bey Dîvânı*'nın (AEmnz127) sonunda (52b) ise istinsâhı

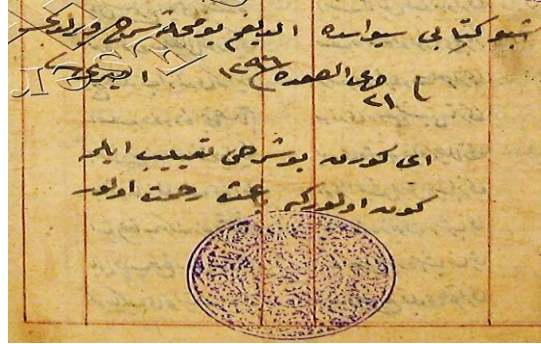
²⁰ İlgili nüshaların kütüphane kayıtlarındaki istinsâh bilgileri için bk. <https://portal.yek.gov.tr/> Erişim 27 Ağustos 2024.

yapılan nüshanın hangi nüshadan çoğaltıldığına dair bir kayıt tespit edilmiştir: “İstinsâh eylediğimiz dîvânda ketebe şöyledür: Temmet - Dîvân-ı Hâkânî aleyhi rahmeti'l-Bârî min-yedi Seyyid Hâfız-ı Şirâzî min-telâmiz-i Gülşenî Ferîdî gafera lehumâ ve ileyhi'r-rûhânî.” Bu bilgiye göre Ali Emîrî, haklarında bilgi edinemediğimiz Gülşen-i Ferîdî'nin talebesi Seyyid Hâfız-ı Şirâzî tarafından istinsâh edilen nüshayı çoğaltmıştır. Aynı sayfanın kenarında birçok nüshada görülen “aded-i ebyât 1090” bilgisi de mevcuttur.

d. Mübâyaa (satin alma) kaydı

İncelenen nüshalarda tespit edilen diğer bir kayıt türü ise mübâyaa'dır. Bu kayıtlar bulunduğu nüshanın satın alınmasına dair bilgi içerir. *Vehbî Dîvânı*'nın (AEmnz497) 198b sayfasında ve *Âgâh Dîvânı*'nın (AEmnz2) zahriyesinde nüshanın satın alınmasına dair kayıt tespit edilmiştir. *Vehbî Dîvânı*'nın (AEmnz497) 198b sayfasındaki kayıta Emîrî²¹ imzasıyla eserin 21 Zilka'de 1296 (6 Kasım 1879) tarihinde Sivas'tan alındığına dair bir kayıt ve bu kaydın altında da rahmete vesile olması amacıyla yazılmış bir beyit bulunmaktadır. *Emîrî* imzasını taşıyan mübâyaa kaydının orijinal metni aşağıda gösterilmiştir.

Görsel 11: *Vehbî Dîvânı*'ndaki (AEmnz497) Ali Emîrî'nin mübâyaa kaydı

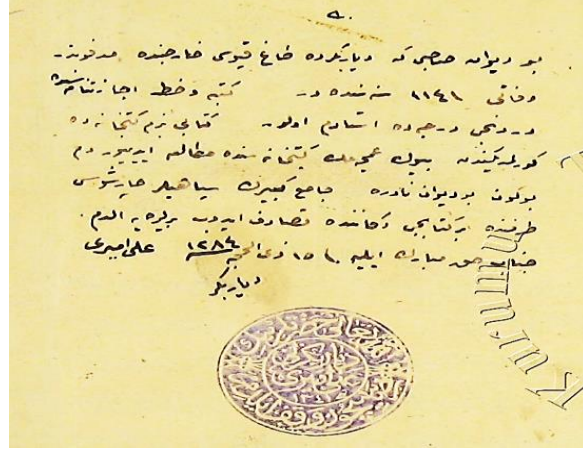
İşbu kitâbı Sivas'da aldığım bu maâlde şerh virildi. Fî 21 Zî'l-ka'de sene 1296. Emîrî.

Ey gören bu şerhi ta'yîb eyleme
Gün olur ki bâ'îş-i rahmet olur

Âgâh Dîvânı'nın (AEmnz2) zahriyesinde de Ali Emîrî'nin imzasını taşıyan eserin satın alınma hikâyesi bulunmaktadır. Ali Emîrî'nin 8 Nisan 1868 tarihinde Câmi-i Kebîr'in Sipâhiler Çarşısı tarafındaki bir dükkândan 1 liraya nüshayı aldığına dair bilgileri içeren bu kaydın orijinal metni aşağıda verilmiştir.

²¹ Ali Emîrî, eserlerinde “Emîrî, Alî Emîrî, Alî Emîrî-i Âmidî, Kâtip Ferdi” imzalarını kullanmıştır (Eren, 2014, 180).

Görsel 12: *Âgâh Divânı*'ndaki (AEmnz2)
Ali Emîrî'nin mübâyaa kaydı

Bihi. Bu dîvân şâhibi ki [Hâcî Hâfız Mehmed Bulak] Diyârbekir'de Tağ Kaşısı hâricinde medfündür. Vefâtı 1141 [m. 1728] senesindedir. Ketebe ve hağ icâzet-nâmesinden dördüncü derecede üstâdım olur. Kitâbı bizim kütüb-hâne de görölmediginden büyük 'amcamuñ [Şa'bân Kâmil Efendi] kütüb-hânesinde mü'tâlâ'a idiyordum. Bugün bu dîvân-ı nâdire, Câmî-i Kebîr'ün Sipâhiler Çarşusu tarafında bir kitâbcı dükkânında teşâdüf idüp bir liraya aldım. Cenâb-ı Hağ mübârek eyleye. Fî 15 Zî'l-hicce sene 1284 [8 Nisan 1868], Diyârbekir, 'Alî Emîrî.

Bunlar dışında *Ahmed Paşa Dîvânı*'nın (AEmnz13) 1a sayfasında "Bu *Ahmed Paşa Dîvânı* böyle noksân ve üstünde vakıf mührü olduğu hâlde müzâyedede alınan bazı kitaplar içinde durur." şeklinde bir kayıt mevcuttur. İstanbul'da kitap meraklıları ve sahaflar açısından kitap temin edebilmenin en önemli yolu muhalefatlardan (tereki) çıkan kitapların müzâyedesidir. Kitap meraklılarının sağlıklarında vakfetmedikleri kitapları, ölümlerinden sonra ya mirasçılar arasında paylaşılmış ya da müzâyede yoluyla satışa çıkarılmıştır. Filibelizâde'nin 13 Aralık 1733'te, Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın 10 Kasım 1735'te, Ali Paşa'nın 29 Nisan 1736'da, Selanik Mutasarrıfı Vezir Numan Paşa'nın 14 Ağustos 1756'da, Sabık Hotin Muhâfızı Halil Paşa'nın 27 Ağustos 1758'de, Seyyid Osman Haşim Paşa'nın 12 Aralık 1827'de, Veliyüddin Efendizâde Mehmed Emin Efendi'nin 19 Ocak-6 Şubat 1806'da, Mora Valisi Şâkir Paşa'nın Mart 1819'da kitapları müzâyede yoluyla satılmıştır (Erünsal, 2013: 291-306). Ali Emîrî'nin Ahmed Paşa Dîvânı'nın 1a sayfasına düştüğü kayıta da eserin müzâyede yoluyla alındığı dolayısıyla Ali Emîrî'nin müzâyede yoluyla da kitap temin ettiği görölmektedir. Lâkin kastedilen müzâyedeyi tespit hususunda mezkûr kayıta yeterli bilgi mevcut değildir.

e. Vakıf kaydı (mühür)

İncelenen nüshaların özellikle zahriyelerine, metnin başladığı bölümün üzerine ve metnin bittiği bölümün altına Ali Emîrî vakıf mührü basıldığı

görülmektedir. Bununla birlikte iç sayfalarına mühür basılmış nüshalar da²² mevcuttur. Sülüs hattı ile hakkedilmiş Ali Emîrî vakıf mührü, iç ve dış daire biçimindedir. İç dairede Ali Emîrî'nin vefatından bir yıl öncesi tarihi kayıtlıdır. Ali Emîrî Vakıf mührü ve metni aşağıda gösterilmiştir.

Görsel 13: Ali Emîrî Vakıf Mührü
Allâh Te'âlâ Hazretlerinin rızası için vakf eyledim.
Diyarbakırlı Ali Emîrî 1341 (m. 1923)

f. Dîvânların tesmiye edilmelerine dair kayıtlar

İncelenen nüshalarda, Ali Emîrî'nin ilgili dîvânın ön vikâye veya zahriyesine dîvân sahibinin vefat tarihi, baba adı, mesleği ve nereli olduğuna dair bilgileri içeren nüsha tesmiyesinde bulunduğu tespit edilmiştir. Ali Emîrî'nin *Mir'âtü'l-Fevâ'id Fî-Terâcimi Meşâhîri Âmid* adlı eseri, Diyarbakır'da yetişen meşhur kişilerin alfabetik sırayla biyografilerini içerir. Ali Emîrî bu eseri yazarken biyografilerini yazacağı kişilerin mezarlarını arayarak bulunduğu mezarların mezar taşlarından bilgiler edinmeye çalışmıştır (Kut, 2014, 15). Bu eser ve vakfettiği yazma eserler üzerine kaydettiği ilgili nüshaların müelliflerine ait bilgiler, Ali Emîrî'nin çeşitli alanlardaki yazarlığı ile birlikte biyografi yazarlığının önemli izlerindedir. Dîvân isimlendirmesinde müellife dair kaydedilen bilgilerle ilgili tespitler aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir:

Nu.	Yaprak	Eser adı	Nüshaya kaydedilen eser-müellif bilgisi
AEmnz279	1a	Adnî Dîvânı	Dîvân-ı Mahmûd Paşa-yı Velî Rahmetullâhi Aleyh
AEmnz14	zh	Ahmed Paşa Dîvânı	Muhtasar Dîvân-ı Veliyyüddînzâde Ahmed Paşa
AEmnz15	ek yaprak ²³	Ahmedî Dîvânı	Dîvân-ı Ahmed Bey b. Mehmed Paşa b. Ahmed Paşa Dukakinzâde
AEmnz268	zh	Âsım Dîvânı	Dîvân-ı Abdü'l-Azîz Âsım-ı Irâkî
AEmnz531	1b	Avnî Dîvânı	Dîvân-ı Ebu'l-Feth Sultân Muhammed Hân-ı Sâni Nevverallâhu Merkadehu
AEmnz88	av	Câzim Dîvânı	Sâhib-i Dîvân-ı Câzim Efendi

²² Zahriyelerinde mühür tespit edilen bazı nüshalar: AEmnz531, AEmnz777, AEmnz417, AEmnz88, AEmnz201, AEmnz356, AEmnz279, AEmnz356, AEmnz168, AEmnz483, AEmnz381, AEmnz531 vd. Metnin başladığı bölümün üzerinde mühür tespit edilen bazı nüshalar: AEmnz40, AEmnz127, AEmnz87, AEmnz319, AEmnz15 vd. Metnin bittiği bölümün altında mühür tespit edilen bazı nüshalar: AEmnz410, AEmnz356, AEmnz356 vd. İç sayfalarında mühür tespit edilen bazı nüshalar ve mühürlerin bulunduğu sayfa numaraları: AEmnz260 (21b), AEmnz225 (35b ve 36a), AEmnz287 (5b, 19a, 47a, 164b, 166a) vd.

²³ Bu bilgi, dîvân metninin başladığı yaprak ile zahriye arasına sonradan eklenmiş kâğıt üzerine kaydedilmiştir.

AEmnz87 ²⁴	1b	Cevrî Dîvânı	Dîvân-ı Cevrî Dede
AEmnz319	zh	Fâiz Dîvânı	Edirneli Börekçizâde Fâiz'in Dîvânçesi
AEmnz356	zh	Feyzî Dîvânı	Topkapulu Feyzî Dîvânı
AEmnz381	zh	Lebîb Dîvânı	Âmidî Abdü'l-fakîr Lebîb Dîvânı
AEmnz384	öv	Lüzûmî Dîvânı	Diyarbakırlı Ahmed Luzûmî Efendi'nin Dîvânı
AEmnz410	zh	Mekkî Dîvânı	Sâhib-i Dîvân Mekkî Bey
AEmnz417	zh	Nâ'îlî-i Cedîd Dîvânı	Dîvân-ı Nâ'îlî-i Cedîd Manastırlı
AEmnz483	zh	Neylî Dîvânı	Dîvân-ı Mirzazâde Ahmed Neylî
AEmnz150	av	Râşid Dîvânı	Kastamonu ve Trablusgarb Vilâyetleri Kapu Kethudâsı İbrâhîm Râşid Efendi Dîvân-ı Eş'ârı
AEmnz168	zh	Reşîd Dîvânı	Çeşmîzâde Vakanüvis Mustafa Reşîd Efendi
AEmnz201	av	Sırrî Dîvânı	Dîvân-ı Sırrî-i Üsküdârî

Yukarıda görüldüğü üzere Ali Emîrî, istinsâh ettiği dîvân nüshalarına ya da kütüphanesinde bulunan diğer dîvânlara eserin ya da müellifin künyesi niteliğinde bilgiler eklemiştir. Özellikle zahriyelerde görülen bu kayıtlar, müellifin biyografisine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Örneğin Nâilî, Sırrî, Feyzî Lüzûmî, Harâbî ve Âsım dîvânlarında müellifin nereli olduğuna; Râşid Efendi ve Reşîd'in mesleğine; Ahmed Paşa, Fâiz ve Neylî'nin soyuna dair bilgileri bu kayıtlardan takip etmek mümkündür. Bu bilgilerin yanı sıra müellifin vefat tarihlerinin de kaydedildiği ve nüshanın isimlendirilmesinin bu yolla yapıldığı görülmektedir. “Çeşmîzâde Vakanüvis Mustafa Reşîd Efendi'dir. Vefât 1181” (AEmnz168), “Târîh-i vefât-ı Şeyh Seyyid Mehmed Cemâleddîn Uşşâkî - 1164” (AEmnz82), “Sâhib-i Dîvân-ı Mekkî Bey 1328 senesinde vefât etmiştir.” (AEmnz410), “Mustafâ Sâhib, Hâcı Mehmed Ağazâde Bursalı, Kütahya Mevlvî Şeyhi. Vefâtı 1140/1727” (AEmnz242). Bu örnekler, zahriyelerde tespit edilen vefat kayıtlarındandır.

Ali Emîrî, dîvânları isimlendirirken bazılarında müellifi dua ile anmıştır. Örneğin *Avnî Dîvânı*'ndaki (AEmnz531) “*Dîvân-ı Ebu'l-Feth Sultân Muhammed Hân-ı Sâni Nevverallâhu merkadehu*” ve *Adnî Dîvânı*'ndaki (AEmnz279) “*Dîvân-ı Mahmûd Paşa-yı Velî Rahmetullâhi Aleyh*” kayıtlarında Fatih Sultan Mehmed ve Mahmûd Paşa dua ile anılmıştır. Nitekim çalışmanın başında verilen Ali Emîrî'nin *Vehbî Dîvânı*'na kaydettiği beyitte de bazı müellifleri dua ifadesiyle anmakla birlikte kendisi için de dua istediği görülmektedir.

Ali Emîrî'nin belirli kaynaklar vasıtasıyla ya da kendi araştırmaları sonucunda edindiği bu bilgilerin şairlerin biyografilerinin doğru tespit edilmesinde önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bilgiler, her ne kadar dîvân tesmiyesinde yer alsalar da biyografiye dair ilgili kayıtları, fevâid kaydı olarak değerlendirmek de mümkündür.

²⁴ Kütüphane kayıtlarında nüshanın sonundaki varakta (91) görüntülenen bu kayıt, esas itibarıyla nüshanın 1b yüzünde dîvân başlamadan önce yer almaktadır.

Sonuç

Yazma eserler, hem muhtevaları hem de farklı kişiler tarafından üzerine eklenen kayıtlarıyla Osmanlı okuma kültürünü daha genel bir ifadeyle Osmanlı kültürünü günümüze aktaran önemli kaynaklardır. Bu kaynakların okunması gibi yazılıp çoğaltılması ve biriktirilmesi de tarihî süreç içinde gelenek hâlinde devam etmiştir. Günümüzde kütüphanelerde kayıtlı birçok yazma eser ya da nüshanın varlığı bir koleksiyoner sayesinde. Osmanlı'nın son dönem kitap koleksiyonerlerinden biri de Ali Emîrî'dir. O, küçük yaştan itibaren biriktirmeye başladığı kitaplarla Millet Kütüphanesini kurmuş; birçok nadir eserin günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Millet Kütüphanesi kayıtlarına göre Ali Emîrî Koleksiyonu'nda manzum ve mensur farklı türde 33.037 eser bulunmaktadır. Bu nüshalardan 370'i Türkçe yazma dîvândır. Çalışmanın kapsamı, Yazma Eserler Veri Tabanı'ndaki görüntüsü olan 369 Türkçe yazma dîvândan oluşmaktadır. Bu nüshalar içinde *Ali Emîrî Dîvânı*'nın nüshaları ile birlikte Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş başka dîvân nüshaları da yer almaktadır. Ulaşılan 369 nüsha, metin dışı kayıtları bakımından incelenmiş; istinsâh kaydı, istiktâb kaydı, temellük kaydı, fevâid kaydı, mübâyaa kaydı, vakıf kaydı, mühür, manzume, hadis, dua gibi farklı türde metin dışı kayıtlar tespit edilmiştir. Bununla birlikte makalenin konusunu tespit edilen kayıtların tamamı değil sadece Ali Emîrî'nin imzasını taşıyan ya da Ali Emîrî tarafından eklendiği düşünülen kayıtlar oluşturmuştur.

İncelenen nüshalarda genel itibarıyla Millet Kütüphanesi mührü ve Ali Emîrî vakıf mührü bulunmaktadır. “Türkçe dîvân”, “aded-i sahîfe”, “aded-i ebyât”, “yer numarası” ve “nüsha-müellif adı bilgisi” birçok nüshada tespit edilen kayıtlardandır. Bunlar dışında söze besmele rumuzu (bihi) ile başlama, müellife dair biyografik bilgi verme, tezkirelerden yararlanarak müellifin hâl tercümesini yazma, tashihler yapma, alıntı değerinde kaydedilen bilgilerin kaynağını gösterme, açıklamalar için dipnot kullanma, eserin içeriğine dair bilgi verme ya da fihrist oluşturma gibi Ali Emîrî'nin kitap okuma kültürüne ve kütüphaneciliğine dair üslubunu da gösteren kayıtlar tespit edilmiştir.

Çalışmada öncelikle kayıtların belirlenmesine kaynaklık teşkil eden Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş nüshaların genel özellikleri tanıtılmıştır. İncelenen nüshalarda en fazla fevâid kaydı tespit edilmiştir. Hâl tercümeleri, müellifin biyografisine dair bilgiler, bibliyografik kayıtlar, fihristler, nüfus ve vakıf gelirlerine dair çeşitli hesaplamalardan oluşan fevâid türündeki kayıtlarla birlikte temellük, istinsâh, istiktâb, mübâyaa, vakıf gibi diğer kayıtlar örnekler eşliğinde değerlendirilmiştir. Tespit edilen bir mübâyaa kaydının akabinde yazdığı “*Ey gören bu şerhi ta'yîb eyleme / Gün olur ki bâis-i rahmet olur*” beyti de göstermektedir ki Ali Emîrî, farklı okurların nüshaya nüfûz edebilmeleri için eklediği kuyûdâtı -ayıplanmayı göze alarak- rahmet vesilesi ümidiyle yazma eserlere eklemiştir.

Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'nda yer alan 369 Türkçe dîvândaki Ali Emîrî kuyûdâtı örneklemeyle metin dışı kayıtların içerik zenginliğini

göstermek ve bu kayıtlar çerçevesinde Ali Emîrî'nin örnek niteliğindeki okuma kültürüne dair tespit ve kanıtları günümüze taşımak mümkün olmuştur.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim – Sarı, Mehmed. “Külliyât-ı Recâî-zâde Ahmed Cevdet (Nevâdiü'l-Âsâr, Zînetü'l-Mecâlis, Dîvânçe)”, A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi S.39, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, (2009), s.323-333.
- Açıl, Berat. *Sırrî Râhile Hanım ve Dîvânı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Açıl, Berat (ed.). *Osmanlı Kitap Kültürü Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. İstanbul: İlem, 2020.
- Açıl, Berat vd. (haz.). *İSAM Tenkitli Neşir Kılavuzu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yay. 2022.
- Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Efendi ve Divanı*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Arslan, Sami. *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Artan, Tülay – Aynur, Hatice. *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*. İstanbul: Dergâh yay, 2022.
- Bayram, Yavuz. *Amasya'ya Vâli Osmanlı'ya Pâdişâh Bir Şâir Adlî Sultân İkinci Bâyezîd Hân-ı Velî Hayatı, Şahsiyeti, Şâirliği Dîvânının Tenkidli Metni*. Amasya: T.C. Amasya Valiliği Yayın No: 26, 2008.
- Canım, Rıdvan. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri Dizisi-604, 2018.
- Çelik, Kemal. *Bir Kitap Dostu Ali Emîrî Efendi*. Ankara: Mor Yayınları, 2007.
- Doğan, Muhammed Nur. *Fâtih Dîvânı ve Şerhi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 22, 3. Basım, 2023.
- Ece, Selami. *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri I-II*. Erzurum: Eser Basım Yayın, 2015.
- Eren, Aysun. “Ali Emîrî'yi Okumak”, *Ali Emîrî Hatırasına Uluslararası VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Atabey Kılıç vd., Diyarbakır: T.C. Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları:15, 2014.
- Erünsal, E. İsmail. *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*. 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Çiftçi, Ömer. *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l- Eş'âr)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri Dizisi- 469, 2017.

- Gençboyacı, Melek. “Diyarbakır’dan İstanbul’a Ali Emîrî Efendi”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: VII, (2012).
- Gülhan, Abdülkerim. *Hakanî Mehmed Bey Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996.
- Işın, Ekrem. *Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nden Bir Seçme Ali Emîrî Efendi ve Dünyası* Fermanlar, Beratlar, Hatlar, Kitaplar. İstanbul: Mas Matbaacılık, 2010.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin - Aynur, Hatice. “Yazmadan Basmaya Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848)”, *Osmanlı Araştırmaları XXVII Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan-1*, (2003), s.219-255.
- İnbaşı, Mehmet. “Yahya Paşa'nın Üsküp'teki Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, S, 53, (2020), s. 8-27.
- Kadıoğlu, İdris. *Ali Emîrî Efendi Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri Dizisi-578, 2018.
- Kurtoğlu, Orhan. *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı* (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri Dizisi-569, 2017.
- Kut, Günay. *Mir'âtü'l-Fevâ'id Fî Terâcimi Meşâhîri Âmid*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 11, 2014.
- Kuyûdât: Yazma Eserlerde Bireysel ve Toplumsal Hafızaya Dair İzler Sempozyumu. Erişim 17 Ağustos 2024.
<https://yazmaeserler.fsm.edu.tr/haber/Kuyudat-Yazma-Eserlerde-Bireysel-ve-Toplumsal-Hafizaya-Dair-Izler-Sempozyumu-Tamamlandi2024-06-07-15-56-08pm>
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman. *Yazma Eserler Terminolojisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Tayşi, Mehmet Serhan. “Ali Emîrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, (1989), s.390-391. Erişim 11 Haziran 2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-emiri-efendi>
- Tayşi, Mehmet Serhan - Ülker, Mustafa Birol. “Millet Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30, (2020), s.70-71. Erişim 12 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/millet-kutuphanesi>
- Timurtaş, F. Kadri. “Millet Kütüphanesinin Kurucusu Ali Emiri Efendi”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. XXVIII, S. 3, (1979), s.115.
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Yazma Eserler Veri Tabanı. Erişim 23 Haziran 2024. <https://portal.yek.gov.tr>

Yazar, Sadık - Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Divânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 172, 2020.

Yüksel, Abdulmenaf. *Mehmed Emîrî Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânçesi (İnceleme-Metin)*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.